

ANNA WERONIKA BRZEZIŃSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

WYZNACZNIKI WSPÓŁCZESNEJ KULTURY REGIONALNEJ ŻUŁAW

Abstract: Determinants of Żuławy Regional Contemporary Culture. Cultural memory of community members inhabiting the area is the condition for regional culture existence. The memory guarantees the survival of territorial and imagined community, in other words two crucial factors influencing the development of regional identity. The region of Żuławy is unique in terms of cultural diversity (ethnic and regional diversification including). The region was created thanks to determination of subsequent waves of settlers' generations. Its history finished in a symbolic way with the end of the Second World War. As a result of mass settlement campaigns and postwar migrations, the cultural tradition was disrupted. What is more, the newcomers confronted the artifacts produced by former inhabitants. In Żuławy the process of shaping regional culture is still underway. It requires that the members of local society constantly redefine individual elements of the surrounding cultural reality. It proceeds based on internal factors (such as social activation, social participation, participation in culture) and external factors (administration or current trends in cultural tourism, also the necessity for defining their own tourist potential and confronting it with people's real needs). **Key words:** Cultural region, tradition, cultural identity, local group, symbolic culture.

Wstęp

Intensywny rozwój regionalizmów i lokalizmów po 1989 r., a także po wejściu Polski do Unii Europejskiej, przyniósł nowe zagadnienia do badań, na co niebagatelny wpływ miały reformy administracyjne, zwłaszcza ostatnia z 1999 r., kiedy powstały województwa mające odgrywać rolę makroregionów. Spowodowało to konieczność dokonania wartościowania elementów kultury regionalnej i poszukiwania tożsamości wewnątrz dużych zespołów administracyjno-kulturowych. W woj. pomorskim znalazły się tak zróżnicowane kulturowo obszary, jak Kaszuby o bardzo silnej tożsamości i z charakterystycznymi wyróżnikami kultury regionalnej, ale także Kociewie fragment Borów Tucholskich oraz Powiśle i Żuławy. Te ostatnie to regiony cały czas walczące o wizerunek swojego regionu, na których terenie wewnętrzny dyskurs nad wyznacznikami tej kultury jest żywy. To także ciągłe poszukiwania i mierzenie się

z lokalnymi historiami, a przymiotnikiem uwiarygodniającym związki z regionem poszczególne jej elementy jest określenie „żuławski”.

Głównym punktem odniesienia do próby odpowiedzi na pytanie czym jest współczesna kultura regionalna Żuław jest definicja regionu kulturowego, rozumianego jako obszaru przekształcanego przez człowieka i kształtującego się po wpływie rozmaitych determinantów. Przyjęta definicja zakłada wykształcenie charakterystycznej dla obszaru kultury, zwanej dalej *kulturą regionalną*, z odwołaniami do historii terenu i grup go zamieszkujących oraz wymiarami materialnymi, społecznymi i symbolicznymi danej kultury. Istotnym warunkiem istnienia kultury regionalnej staje się także pamięć kulturowa członków wspólnoty terytorialnej zamieszkującej dany obszar, gwarantująca jej trwanie. Człowiek jako istota społeczna w ciągu swego życia podlega nieustannemu procesowi socjalizacji, w którym istotną rolę odgrywa przekaz dotyczący miejsca pochodzenia i pamięci o przodkach w wymiarach rodzinnym, lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym [Assmann 2003, s. 11-12].

Żuławy to region specyficzny pod względem zróżnicowania kulturowego (w tym etnicznego i regionalnego). Pewien etap historii tego regionu powstałego dzięki determinacji pokoleń kolejnych fal osadników w symboliczny sposób został zakończony wraz z II wojną światową, kiedy to na skutek postanowień konferencji poczdamskiej i jałtańskiej ziemia ta została wcielona do Polski, tak jak i Pomorze Zachodnie, Warmia i Mazury, Ziemia Lubuska oraz Dolny Śląsk. Los Ziem Zachodnich i Północnych od czasu tej decyzji spleciony był nierozzerwalnie z falami osadnictwa jednostkowego i zbiorowego, a zarazem przymusowego i dobrowolnego. Deportacje, repatriacje, przesiedlenia i wysiedlenia miały istotny wpływ na kształtowanie się społeczności lokalnych, a w konsekwencji i wspólnoty regionalnej. W wyniku tak masowych akcji osadniczych i powojennych migracji został zakłócony funkcjonujący na omawianym obszarze przekaz kulturowy, doszło także do konfrontacji nowo przybyłych z zastanymi artefaktami wytworzonymi przez poprzednich mieszkańców. Dotychczasowy ład ustąpił miejsca nowym wzorom społecznym i kulturowym.

Czy jednak prawie 70 lat po zakończeniu II wojny światowej nadal uzasadnionym wydaje się być pytanie o to, jak współcześni mieszkańcy regionu postrzegają kulturę swojego regionu i dziedzictwo kulturowe w kontekście przemian wywołanych skutkami tej wojny? Ślady procesów historycznych są nadal silnie widoczne w krajobrazie kulturowym wielu żuławskich miejscowości, a o tamtych wydarzeniach nawet współcześnie urodzonym nie pozwalają zapomnieć m.in. Stare Miasto w Malborku (fot. 1), gdzie przy zachowaniu średniowiecznego układu ulic w latach 60. XX w. zbudowano modernistyczne bloki; w pasie nadmorskiego lasu na Mierzei Wiślanej usytuowane jest Muzeum Stutthof (fot. 2); na stacji kolejki wąskotorowej w Nowym Dworze Gdańskim jest tablica upamiętniająca punkt przeładunkowy dla więźniów KL Stutthof; na stacji kolejowej w Szymankowie jest tablica poświęcona zamordowanemu celnikowi, który zginął w pierwszych dniach wojny (fot. 3), a dawny kościół ewangelicki na rynku Nowego Stawu (fot. 4) dopiero w 2012 r. doczekał się rewitalizacji i nadania mu nowego

Fot. 1. Stare Miasto w Malborku
Fot. K. Andrzejkiewicz.

Fot. 2. Krematorium w Muzeum Stutthof
Fot. A. W. Brzezińska (fot. 2-10).

Fot. 3. Tablica na stacji kolejowej
w Szymankowie

Fot. 4. Rynek w Nowym Stawie
z dawnym kościołem ewangelickim

znaczenia w przestrzeni społecznej. W tym miejscu zasadne wydaje się powtórzenie pytania za socjologami śląskimi: *Jak daleko należy sięgać w przeszłość dla wyjaśniania współczesnych zróżnicowań, nie tylko (...) krajobrazu kulturowego, ale także struktur gospodarczych i społecznych?* [Jałowicki *et al.* 2007, s. 115]. Historia i odwołania do niej są jednak nadal ważnym (jeżeli nie najważniejszym) czynnikiem wpływającym na kształtowanie się regionalnej kultury żuławskiej.

1. Od społeczności lokalnej do wspólnoty regionalnej?

Badaniem tzw. nowych społeczności na terenach Polski Północnej i Zachodniej od lat 60. XX w. zajmowali się m.in. socjologowie i etnografowie związani z poznańskim środowiskiem akademickim, m.in. prof. Józef Burszta prowadzący badania na obszarze ówczesnego woj. koszalińskiego [Burszta 1964]. Tematyka badań dotyczyła tradycyjnej kultury ludowej wśród polskich osadników przybyłych na tereny woj. koszalińskiego. W kolejnych latach badaniami objęto także obszar woj. zielonogórskiego.

Jednym z tematów realizowanych przez prof. Zbigniewa Jasiewicza (członka zespołu badawczego) było zagadnienie rodziny wiejskiej, będącej gwarantem prze-

Fot. 5. Praca zbiorowa mieszkanek Żuław – fragment makatki przedstawiającej historię i kulturę Żuław

kazu kulturowego w nowo przybyłych grupach osadników. Podstawowym założeniem badań było przekonanie o nadrzędnej roli rodziny w przekazywaniu wiedzy kulturowej. *Rodzinny charakter migracji pozwolił na przeniesienie rodzin z poprzedniego miejsca zamieszkania bez naruszenia w niektórych ich grupach struktury i z zachowaniem poważnej części wyposażenia kulturowego. Jednocześnie wędrówki rodzinami spowodowały daleko idące przemieszanie rodzin z różnych społeczności lokalnych i grup regionalnych. W tych warunkach, na nowym miejscu zamieszkania, rodzina ujawniła się pod postacią grupy reprezentującej odrębne wzory kultury regionalnej czy etnicznej, z biegiem czasu dopiero zatracającej cechy kulturowe różniące ją od innych rodzin społeczności lokalnej* [Jasiewicz 1972, s. 36]. Pozwalało to zatem nowo przybyłym na zachowanie własnego dziedzictwa kulturowego, jednocześnie będąc (przynajmniej początkowo) czynnikiem hamującym budowanie nowych więzi interetnicznych i interregionalnych. Jednak w stopniowym procesie adaptacji do nowych warunków geograficznych, społecznych i kulturowych zaczęły powstawać więzi lokalne.

W latach 70. XX w. pojawił się postulat sformułowany przez założyciela i długoletniego dyrektora Oddziału Etnografii Muzeum Narodowego w Gdańsku Longina Malickiego odnośnie do potrzeby opracowania monografii regionalnej Żuław. Jednak do dnia dzisiejszego taka monografia nie powstała [Blacharska 2009 s. 143]. Chcąc wypełnić lukę w badaniach dotyczących tego terenu w latach 2008-2011 przeprowadzono kompleksowe badania o charakterze antropologicznym, których nadrzędnym celem była odpowiedź na pytanie, w jaki sposób przebiegały strategie adaptacyjne oraz jak wyglądał proces wartościowania poszczególnych elementów kultury regionalnej wśród żuławiaków [por. Brzezińska 2011, s. 13-24; Różańska, Rybarczyk, 2010 s. 240-245].

Chcąc odpowiedzieć na pytanie czym jest współczesna kultura regionalna Żuław, konieczne jest przywołanie pojęcia *zbiorowości* lub *społeczności lokalnej*, której ramy przestrzenne wyznacza wspólne terytorium np. wieś, gmina, powiat, region [Bednarski 1987, s. 151]. O społeczności lokalnej mówimy wtedy, gdy grupa speł-

nia także i takie kryteria, jak: wchodzenie członków społeczności w interakcje społeczne, istnienie między nimi trwałej więzi oraz wspólnego systemu wartości i norm postępowania, a także funkcjonowanie w świadomości członków regionu poczucia odrębności w stosunku do innych społeczności (definiowanie swojej odrębności np. w opozycji do Kaszubów czy Warmiaków). Wymienione kryteria można też podzielić na cechy obiektywne, jak miejsce, teren, terytorium oraz na cechy określające mieszkańców, jak: religia, wspólny język, podzielane przekonania i wizja świata [Olędzka 1996, s. 37].

W kontekście badania społeczności o tak zróżnicowanej proveniencji, jak społeczności żuławskie po 1945 r., istotne będzie głównie to drugie kryterium, gdyż wspólnota zamieszkiwania w obrębie jednej wsi niekoniecznie mogła oznaczać wspólnotę poglądów i przekonań. Zdarzało się niekiedy, że jedną wieś zamieszkiwały osoby pochodzące z tych samych terenów, a także wiosek np. wieś Marynowy, której mieszkańcy w dużej części pochodzili ze wsi wołyńskich [Frydrycka, Rybarczyk 2009, s. 99]. Czynnikiem integracyjnym była zatem wspólnota pochodzenia oraz losów osiedlenia na Żuławach. W przypadku jednak Ukraińców przesiedlonych w ramach Akcji Wisła czynnikiem hamującym integrację był język, jakim się posługiwali, inna religia oraz dodatkowo konflikty na tle narodowościowym, jakie zachodziły między nimi a np. przesiedleńcami z Wołynia [Brzezińska, Wosińska 2009, s. 55-56].

Jakie zatem mechanizmy doprowadziły do powstania wspólnoty regionalnej i czy proces ten można uznać za zakończony? Wykształcenie się poczucia więzi między członkami danej społeczności wynika ze wspólnego nastawienia wobec otaczającej rzeczywistości. Jednym z czynników integrujących społeczności żuławskie było stopniowe osvajanie się z krajobrazem przyrodniczym, nauka uprawiania ciężkiej żuławskiej ziemi oraz zapanowanie nad żywiołem wody. Podobne warunki życia i pracy wymuszały niejako współdziałanie społeczne, które jest jednym z ważniejszych czynników kształtujących społeczność lokalną, a jej przejawem są pomoc i współpraca w warunkach zwykłych, mieszczących się w ramach przeciętnie unormowanego życia wiejskiego oraz pomoc okazywana w szczególnych sytuacjach życiowych (np. zagrożenia powodziowego) lub pracą wykonywaną dla korzyści całej grupy [Biernacka 1988, s. 228].

2. Kultura regionalna jako kultura symboliczna

Czynnikiem spajającym wspólnotę jest aktywne funkcjonowanie instytucji życia zbiorowego, które podejmując określone działania skupiają mieszkańców wokół wspólnych celów, posługujących się jednocześnie podobną symboliką, wokół której budowane są więzi o charakterze ponadlokalnym, np. dla wytworzenia spójnej polityki regionalnej. Ważnym czynnikiem spajającym społeczności lokalne, integrującym je i mającym wpływ na formowanie się społeczności regionalnej są

symbole – znaki, odgrywające rolę wyróżników wpływających na identyfikację z regionem i jego kulturą. Wytwarzanie symboli może być efektem celowej i świadomej działalności osób odpowiedzialnych za kształtowanie wizerunku regionu zarówno wśród mieszkańców, jak i osób przyjezdnych, ale też odbywać się może w sposób intuicyjny, na podstawie obserwacji otaczającego środowiska. Zarówno pierwszy, jak i drugi sposób związany jest z koniecznością dokonania wartościowania poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego oraz otaczającego krajobrazu i wymaga od odbiorcy sprecyzowania komunikatu oraz jego uzasadnienia w taki sposób, aby stosowany przez niego symbol był czytelny.

Budowanie strategii samoidentyfikacyjnych wśród mieszkańców Żuław przebiega w dużej mierze na bazie otaczającego krajobrazu naturalnego i kulturowego, z częstym przywołaniem symboli tzw. oficjalnych, jakim są np. herby miast i gmin żuławskich. Potwierdzeniem tej tezy mogą być badania jakościowe (wywiady kwestionariuszowe) oraz ilościowe (ankiety) przeprowadzone wśród mieszkańców Nowego Dworu Gdańskiego i Ostaszewa (w 2008 r.), Nowego Stawu (w 2009 r.), a także w miejscowościach Suchy Dąb, Cedry Wielkie i Sztutowo (w 2010 r.). Pytania dotyczące identyfikacji z miejscem zamieszkania oraz symboli kojarzących się z Żuławami były zadawane mieszkańcom reprezentującym różne grupy wiekowe, a badania ankietowe przeprowadzane były wśród uczniów ostatnich klas gimnazjum. We wszystkich grupach badawczych najczęściej wymienianymi symbolami Żuław były te związane z krajobrazem przyrodniczym (pola, wierzby, łąki, kanały), krajobrazem kulturowym (domy podcieniowe, kościoły gotyckie, stare cmentarze) oraz herby miast czy gmin.

Krajobraz naturalny był w wypowiedziach osób badanych utożsamiany z krajobrazem przyrodniczym, a takie elementy krajobrazu żuławskiego, jak drzewa, sieć kanałów i pola są przecież pochodzenia antropogenicznego [Lipińska 2011, s. 31]. Tym samym elementy uznane za „naturalne” są także elementami „kulturowymi”. Grupa symboli związanych z krajobrazem Żuław, krainą nizinną położoną w delcie rzeki Wisły, słynącej z rolnictwa i upraw, przedstawianej na wielu folderach reklamowych jako malownicza kraina poprzecinana siecią kanałów i rowów melioracyjnych znajduje się w tej samej kategorii co symbole odnoszące się do artefaktów kultury materialnej. Są to przede wszystkim odniesienia do pozostałości po holenderskich osadnikach, a więc domy podcieniowe i pozostałości po cmentarzach poewangelickich i pomenonickich. Jako charakterystyczne elementy związane z historią wskazywane były także gotyckie kościoły ze strzelistymi wieżami, przykłady budownictwa hydrotechnicznego (mosty zwodzone, wrota przeciwsztormowe w Marzęcinie, śluza w Białej Górze), wiatraki (a raczej dwa ostatnie pozostałe w Drewnicy i Palczewie). Elementy kultury regionalnej Żuław (wymieniane współcześnie) mają zatem swoje źródło w historycznym momencie przybycia pierwszych osadników na tereny Delt Wisły, a człowiek ma swój udział nie tylko w pozostawianiu po sobie śladów np. budownictwa, ale także kształtowania środowiska przyrodniczego.

Fot. 6. Ruiny kościoła w Ostaszewie

Fot. 7. Pomnik Osadników w Nowym Dworze Gdańskim

Do symboli lokalnych, związanych z konkretnymi miejscowościami można zaliczyć pamięć o postaciach historycznych pochodzących z konkretnych miejscowości (bl. Dorota z Mątówów Wielkich, gm. Miłoradz) lub bytności sławnych postaci (generał Józef Bem i powstańcy listopadowi w Fiszewie, gm. Stare Pole). Za ważne wydarzenia historyczne badani uznali także te związane z II wojną światową, jak: funkcjonowanie KL Stutthof (obecnie Muzeum Stutthof w Sztutowie) wraz z podobozami na terenie Żuław, „marsz śmierci”, pomnik zamordowanych celników w Szymankowie, spalenie kościoła katolickiego w Ostaszewie przez wycofujące się wojska niemieckie (fot. 6), a także przybycie pierwszych nowych osadników po 1945 r. (upamiętnieniem tego wydarzenia jest m.in. postawiony w Nowym Dworze Gdańskim Pomnik Osadników, fot. 7).

Symboli kulturowe mające wpływ na kształtowanie się regionalnej kultury funkcjonują na terenie Żuław na dwóch poziomach: lokalnym (ograniczonym do miejscowości lub gminy) i regionalnym (odnoszącym się już do całego regionu Żuław). Pierwsze odwołują się często do osobistych doświadczeń respondentów i wynikają z osobistej percepcji otaczającej rzeczywistości, drugie związane są z funkcjonującą oficjalną symboliką, kształtowaną przez samorządowców oraz liderów społeczności lokalnych.

Do symboli oficjalnych można zaliczyć herby miast, powiatów i gmin żuławskich, które są charakterystycznymi znakami wspólnot terytorialnych, samorządowych (miejskich, gminnych, powiatowych itp.). Ich projektowanie odbywa się według ściśle określonych reguł heraldyki, a funkcją nadrzędną jest integrująca. Celem jest budowanie reprezentacji danej wspólnoty samorządowej na zewnątrz, a także wzbudzenie wśród mieszkańców potrzeby identyfikowania się ze swoim otoczeniem w wymiarach lokalnym (gmina) oraz regionalnym (powiat i województwo). Poniższe zestawienie prezentuje kilka wybranych herbów, pokazujących, do jakich elementów krajobrazu kulturowego nawiązują w swojej kolorystyce i symbolice.

W herbach gmin nadmorskich (Stegna, Sztutowo, Krynica) jako motyw przewodni uwidoczniony jest kolor niebieski symbolizujący morze oraz motyw łodzi.

1. Gmina Stegna

2. Gmina Sztutowo

3. Miasto Krynica

4. Gmina Lichnowy

5. Gmina Cedry Wielkie

6. Gmina Miłoradz

7. Gmina Stare Pole

8. Gmina Ostaszewo

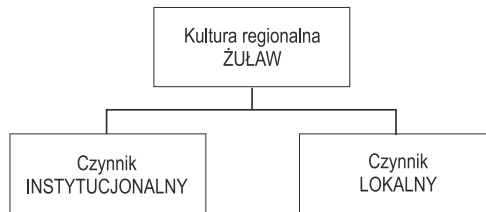

9. Gmina Gronowo Elbląskie

Do rolniczego charakteru całego regionu nawiązują herby gmin Cedry Wielkie (kłos zboża), Miłoradz (żółte łany zboża oraz zieleń łąk) oraz Lichnowy (kolory żółty i zielony symbolizujące łany zboża i łąki oraz snopek zboża). Konotacje historyczne, nawiązujące do osadnictwa holenderskiego na terenie Żuław dostrzec można w herbach gmin Ostaszewo (wiatrak odwadniający), Gronowo Elbląskie i Lichnowy (wiatraki typu holender) oraz w herbie gminy Stare Pole (dom podcieniowy). Nawiązaniem do lokalnej legendy związanej z miejscem urodzenia błogosławionej Doroty ze wsi Mątowy Wielkie jest umieszczenie figurki błogosławionej w ścianie gotyckiego kościoła w herbie gminy Miłoradz.

3. Czynniki wpływające na formowanie się kultury regionalnej

Jednym z kryteriów określania kultury regionalnej jest obecność elementów dziedzictwa kultury ludowej w kulturze współczesnej regionu. W przypadku Żuław

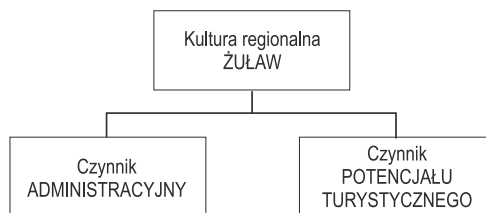

Ryc. 1. Czynniki wewnętrzne kształtujące kulturę regionalną
 Źródło: Opracowanie własne (ryc. 1 i 2).

trudno jest wskazać jednoznacznie, które elementy z tradycyjnej kultury ludowej uległy przewartościowaniu i zostały przez członków wspólnoty regionalnej uznane za symbole, do których można się odwoływać współcześnie. Trudność ze wskazaniem jednoznacznych i akceptowalnych przez wszystkich elementów przypisanych do dziedzictwa kultury ludowej wynika ze skomplikowanych losów historycznych regionu skutkiem czego jest przerwana ciągłość kulturowa powodująca wymieszanie się wzorów kultur lokalnych [Szyfer 2008, s. 83].

O potrzebie posiadania symboliki identyfikowanej z kulturą ludową może świadczyć zaprojektowanie i wymyślenie na nowo stroju żuławskiego, co wciąż wywołuje dyskusje zwolenników i przeciwników. Jedną z ciekawszych dyskusji można było śledzić na Forum Dawny Gdańsk, gdzie uczestnicy zwrócili uwagę na to, że mówiąc współcześnie o tradycyjnym stroju żuławskim należałoby się odwołać do tradycji zastanej a nie przywiezionej. Podstawą opracowania nowego wzoru stroju powinny być zatem materiały archiwalne pokazujące ubiór mieszkańców Żuław sprzed 1945 r. Także działalność tzw. zespołów ludowych oraz artystów ludowych (nieprofesjonalnych) określanych mianem „żuławskich” ma związek bardziej z obszarem, na którym żyją i pracują, niż z kryteriami formalnymi sztuki ludowej żuławskiej, nieposiadającej swojego oryginalnego kształtu i stylu [Janiak 2009, s. 133-142; Janiak 2012, s. 30-35].

W definiowaniu tego czym jest dla mieszkańców żuławska kultura regionalna oraz, jaką rolę odgrywa w życiu mieszkańców można przywołać systemową definicję *kultury*, rozumianą jako system znaków posiadający określoną strukturę oraz wyznaczone cele funkcjonowania [Sułkowski 2002, s. 14-16]. Zatem kultura regionalna rozumiana jako system organizacyjny kształtowana jest pod wpływem czynników

Ryc. 2. Czynniki zewnętrzne kształtujące kulturę regionalną

wewnętrznych (takich jak aktywizacja społeczna, partycypacja społeczna, uczestnictwo w kulturze). W takim kształcie będzie ona pomagała swoim członkom w praktykowaniu strategii identyfikacyjnych z miejscem zamieszkania w wymiarze lokalnym oraz ponadlokalnym (ryc. 1). Natomiast kształtowana pod wpływem czynników zewnętrznych, takich jak administracja czy współczesne tendencje w turystyce kulturowej (w tym konieczność określenia własnego potencjału turystycznego i skonfrontowanie go z potrzebami odbiorców) będzie wymuszała niejako na członkach społeczności lokalnej podporządkowanie się narzuconym normom i rozwiązaniom formalnym (ryc. 2).

Czynnik zewnętrzny – turystyka kulturowa

Czynnikiem zewnętrznym mającym wpływ na wartościowanie elementów krajobrazu kulturowego przez mieszkańców, w tym elementów dziedzictwa, jest *turystyka kulturowa* rozumiana jako: *grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału* [Rohrscheidt 2008, s. 18]. Chcąc swój region (miejscowość) uczynić atrakcyjnym dla odbiorcy zewnętrznego władze samorządowe oraz mieszkańcy są niejako zobligowani do dokonania oceny tego co wartościowe i ciekawe, co może być elementem przyciągającym osoby spoza danego obszaru. Wartości kulturowe i przyrodnicze regionu przedstawione w sposób atrakcyjny mogą mieć bezpośredni wpływ na poprawienie warunków ekonomicznych oraz rozwój infrastruktury. Przykładem jest miasto Malbork ściągające co roku tysiące turystów, co spowodowało konieczne inwestycje w infrastrukturę miejską i powiatową (drogi dojazdowe i parkingi, odnowienie dworca kolejowego i centrum miasta).

Region Żuław spełnia wszelkie kryteria, aby być miejscem atrakcyjnym i mogącym zaoferować przyjezdnym zróżnicowaną ofertę na bazie dóbr antropogenicznych – związanych z działalnością człowieka (np. szlak domów podcieniowych, kościołów gotyckich czy cmentarzy mennonickich) oraz walorów naturalnych (dostępność do morza, gęsta sieć kanałów i rzek, krajobrazy i obszary chronione) [*ibidem*, s. 19]. Współczesne tendencje turystyki kulturowej kierowane są ku dobrom lokalnym, zakładającym także organizację oferty turystycznej przez przedstawicieli społeczności lokalnej, którzy sami decydują o kształcie produktu turystycznego. Projektowane często przez samorządy szlaki turystyczne są czynnikiem sprawczym, aktywizującym wspólnoty lokalne partycypujące tym samym w dyskursie regionalnym.

Przykładem działalności oddolnej, integrującej potrzeby zewnętrzne z potrzebami samych mieszkańców regionu, jest wydany przewodnik rowerowy po Żuławach autorstwa dvojga Malborzan. Przewodnik jest ich subiektywnym spojrzeniem na region i jego atrakcje, a jego pisanie zmusiło autorów do poszukiwań nie tylko

w terenie, ale w dostępnych publikacjach oraz archiwach informacji nt. miejsc, które zdecydowali się opisać w przewodniku. Z motywacji wewnętrznej i subiektywnej oceny elementów krajobrazu żuławskiego powstała oferta skierowana zarówno do mieszkańca, jak i do turysty [por. Manikowska, Wąsik 2012].

Innym przykładem jednostkowego działania jest akcja społeczna mieszkańców wsi Tujsk (gm. Stegna), którzy odnowili przystanek kolejki wąskotorowej, w sezonie wakacyjnym cieszącą się dużym zainteresowaniem turystów. Odnawiając peron oraz tablice z nazwą miejscowości przywrócili do społecznej świadomości istnienie swojej wsi jako miejsca o potencjale turystycznym. Tym samym miejscowość do tej pory pomijana (leżąca na uboczu trasy Nowy Dwór Gdański – Stegna), stała się pełnoprawnym członkiem dyskursu turystyczno-kulturowego w regionie.

Dwa szlaki wytyczone na Żuławach podnoszą do rangi ponadregionalnej elementy lokalnego dziedzictwa kulturowego. Pierwszy z nich to *Szlak domów podcieniowych* biegnący na terenie Żuław Gdańskich przez miejscowości Koszwały – Miłocin – Trutnowy – Osice – Steblewo – Koźliny (pow. gdański) oraz *Szlak Mennonitów* liczący 195 km biegnący od Gdańska do Elbląga przez cały teren Żuław Wiślanych: *Szlak Mennonitów na Żuławach Wiślanych prowadzi przez piękną ziemię żuławską, zachwyca pięknem krajobrazów i jest źródłem wiedzy o kulturze mennonickiej*¹. Obydwa wymienione szlaki czynią produktem turystycznym dziedzictwo pohołenderskie i pomennonickie, odwołując się do kształtowanego głównie przez środowisko nowodworskie (skupione wokół Klubu Nowodworskiego) wizerunku regionu nazywanego Małą Holandią. Centralnym punktem tego wizerunku są domy podcieniowe, wiatraki, kanały i rowy melioracyjne oraz tajemnicze cmentarze pomennonickie. Miejscem centralizującym wszelkie działania turystyczne tego nurtu na Wielkich Żuławach jest Żuławski Park Historyczny (zwany dalej ŻPH) znajdujący się w zrewitalizowanym budynku dawnej mleczarni w Nowym Dworze Gdańskim. W części ŻPH znajduje się ekspozycja prezentująca makietę Nowego Dworu Gdańskiego, historię żuławskich wiatraków (w tym tych odwadniających pola), część dotycząca losów żuławskich cmentarzy oraz wystawa planszowa pokazująca dzieje mennonitów od momentu przybycia na Żuławy do czasów wysiedlenia w 1945 r. Klub Nowodworski będący zarządcą ŻPH utrzymuje stałą współpracę z przedstawicielami gmin mennonickich z całego świata, w tym z Holandii. Co ważne w działalności tej instytucji kultury, swoje działania kierują oni nie tylko do turystów, ale także zajmują się działalnością animacyjną wśród mieszkańców miasta oraz regionu.

Na eksponowanie spuścizny pohołenderskiej postawiły także samorządy gmin Markusy i Gronowo Elbląskie (woj. warmińsko-mazurskie) stawiając tabliczki informacyjne (fot. 8) przy ważniejszych obiektach o walorach historycznych czy kulturowych (architektonicznych, w tym zabytkach hydrotechniki, jak stacja pomp w miejscowości Różany, gm. Gronowo Elbląskie, fot. 9). Tablice informacyjne z krótkim

¹ http://www.dobra-rada.pl/szlak-mennonitow-na-zulawach-wislanych_2472.

Fot. 8. Tabliczka informacyjna we wsi Rozgart

Fot. 9. Dawna stacja pomp we wsi Różany

opisem historii powstania danego obiektu postawione zostały dzięki Stowarzyszeniu „Łączy nas Kanał Elbląski”, a współfinansowane były m.in. przez Unię Europejską.

W kontekście kształtowania się żuławskiej kultury regionalnej istotnym walorem turystyki kulturowej jest jej społeczny kontekst. Wiele inicjatyw związanych z wyznaczaniem szlaków turystycznych, stawianiem tablic informacyjnych, leży po stronie społeczności lokalnej. Zarówno członkowie lokalnych stowarzyszeń, jak i pojedyncze osoby angażują się w poszukiwanie atrakcji w miejscu swojego działania czy zamieszkiwania.

Czynnik wewnętrzny – aktywność społeczna

Aktywność społeczna jest warunkiem istnienia i rozwoju każdej wspólnoty lokalnej i regionalnej, a stopień zaangażowania w działalność kulturalną poszczególnych jej członków sprzyja przekazywaniu i utrwalaniu wzorów kultury lokalnej i regionalnej [Gajda 2005, s. 44-45]. Inicjatywa Aktywny Malbork (IAM) to stowarzyszenie, którego celem jest promowanie Malborka i powiatu malborskiego przez upowszechnianie idei turystyki kulturowej oraz przypominanie mieszkańcom regionu o ludziach i miejscach ważnych pod względem kulturowym i historycznym. Kierunki działalności Stowarzyszenia wpisują się w ideę aktywizacji społeczności lokalnych przez akcje mające na celu przypomnienie o ważnych wydarzeniach i miejscach, często związanych z wydarzeniami sprzed 1945 r. Istotny kierunek działalności to porządkowanie starych (często zapomnianych) cmentarzy przez zachęcanie do udziału w akcji ich sprzątnięcia mieszkańców poszczególnych miejscowości, na których terenie cmentarze się znajdują.

Pierwszą akcją było uporządkowanie i przywrócenie do społecznej świadomości cmentarza we wsi Pordenowo (gm. Lichnowy, pow. malborski). Na terenie wsi lokowanej pod koniec XIV w., o charakterystycznym dla krajobrazu Żuław układzie ulicowym, umiejscowiony jest cmentarz pomennonicki². Do 2010 r. był całkowicie zarośnięty, praktycznie niewidoczny dla osób podróżujących pobliską drogą. Grupa

² <http://holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=419>.

osób związana ze Stowarzyszeniem Miłośników Malborka „Forum” (część z nich powołała później do życia kolejne stowarzyszenie – Inicjatywa Aktywny Malbork) w porozumieniu z władzami gminy oraz społecznością lokalną postanowiła uporządkować teren cmentarza – wyciąć krzaki i samosiejki drzew, poszukać pozostałości nagrobków, a dzięki temu przywrócić pamięć o dawnych mieszkańcach wsi pochowanych na cmentarzu. Przy zaangażowaniu mieszkańców wsi Pordenowo udało się teren oczyścić, jednak ze względu na znaczny stopień destrukcji pozostałych jeszcze nagrobków postanowiono utworzyć lapidarium, eksponując resztki ocalonych nagrobków i płyt nagrobnych (fot. 10). Udało się odnaleźć 9 nagrobków (lub ich fragmenty) oraz zidentyfikować 12 nazwisk zmarłych i pochowanych na cmentarzu. Cel jaki sobie uczestnicy akcji postawili, to przede wszystkim *ocalić od zapomnienia* oraz *chcemy, żeby potomkowie zmarłych, którzy odwiedzają to miejsce widzieli, że ich bliscy otoczeni są należytym szacunkiem* [Manikowska, Wąsik 2012, s. 87].

Kolejnym cmentarzem, o którym jest przywracana pamięć to cmentarz w Mirowie (gm. Nowy Staw, pow. malborski), wsi oddalonej o 3 km od Nowego Stawu. Także i ten cmentarz gęsto zarośnięty samosiejkami i krzakami został uporządkowany dzięki kilku akcjom porządkowym, odnaleziono i sklejono kilka steli, zidentyfikowano także kilka nagrobków, udało się odczytać niektóre nazwiska (fot. 11). W ten sposób przestrzeń niczyja i zaniedbana, stała się na powrót przestrzenią pamięci. Także i w te działania zostali wciągnięci mieszkańcy, w tym dzieci i młodzież. W myśl zasady partycypacji społecznej – porządkowanie miejsca pamięci i przywracanie go do społecznej świadomości odbyło się za zgodą władz samorządowych oraz z nadzieją na to, że dbanie o cmentarz stanie się czynnością nawykową mieszkańców miejscowości [Manikowska 2011, s. 77-79].

Przeniesieniem konkretnej postaci z obszaru niepamięci do obszaru pamięci zbiorowej jest Ferdynand Schulz (ur. 1892 zm. 1929) – mieszkaniec Malborka, konstruktor i pasjonat lotnictwa. Tragiczne losy Schulza zostały przypomniane mieszkańcom Malborka także przez członków Stowarzyszenia IAM *11 maja 1924 r. ustanowił na szybowcu własnej konstrukcji rekord świata w locie trwającym 8 godzin 42 minut.*

Fot. 10. Uporządkowane lapidarium w Pordenowie

Fot. 11. Cmentarz w Mirowie

Fot. T. Wąsik.

*Od tego czasu bił rekordy świata jeden za drugim. W 1927 r. posiadał wszystkie aktualne rekordy świata w szybownictwie. 16 czerwca 1929 r. doszło w Sztumie do nieszczęśliwego wypadku. Ten doświadczony pilot i jego towarzysz z Malborka Bruno Kaiser podczas uroczystości poświęcenia pomnika poległych podczas I wojny światowej na rynku w Sztumie wykonywali lot, w czasie którego mieli zrzucić wieniec. Z niewyjaśnionych przyczyn samolot „Marienburg” nagle stracił skrzydła i spadł na sztumskim rynku³. Ten przykład to dowód na przywracanie pamięci o przedwojennych mieszkańcach Malborka – bez podkreślania kryterium przynależności etnicznej czy narodowej. Dla członków Stowarzyszenia ważna jest postać Schulza jako Malborczyka, a nie jako Niemca czy Prusaka. Aby uczcić jego pamięć, a także współczesnym mieszkańcom przybliżyć jego postać organizowane są rajdy piesze i rowerowe po miejscach związanych z lotnictwem i z samą osobą Schulza [*ibidem*, s. 185-189].*

Podsumowanie

Cechą charakterystyczną współczesnej kultury regionalnej Żuław jest jej funkcjonowanie na dwóch poziomach – lokalnym i regionalnym. W pierwszym istotną rolę odgrywają inicjatywy podejmowane przez mieszkańców konkretnych miejscowości czy gmin, a celem tych działań jest dbałość o najbliższe otoczenie i chęć zaznaczenia swojego istnienia na mapie regionu. Na poziomie regionalnym, związanym także z kształtowaniem wizerunku Żuław na arenie wojewódzkiej czy krajowej, czynnikiem inicjującym wydarzenia jest samorząd lokalny oraz instytucje kultury, wypełniające swoją misję związaną z upowszechnianiem wartości kultury (także tej regionalnej).

Wielowymiarowość kultury żuławskiej wskazuje także i na potrzebę podejmowania interdyscyplinarnych studiów nad dokumentacją przemian zachodzących w krajobrazie geograficznym, ale także społecznym. Badaniom o charakterze dokumentacyjnym i ratunkowym (np. dot. charakterystycznego budownictwa podcieniowego) mogą towarzyszyć szeroko zakrojone badania społeczne – ilościowe (dające ogólne wyobrażenie o tendencjach w postrzeganiu regionu przez jego mieszkańców), uzupełniane badaniami jakościowymi. Efektem tych drugich mogą być studia konkretnych przypadków odnoszących się do potrzeb mieszkańcy danej wsi czy gminy, aby w myśl zasady zrównoważonego rozwoju i oni mieli wpływ na kształtowanie krajobrazu ich miejsca zamieszkania. Przekonana o swojej mocy sprawczej wspólnota lokalna, świadoma potencjału tkwiącego w lokalnym dziedzictwie kulturowym, aktywnie uczestnicząca we współczesnym życiu kulturalno-społecznym regionu oraz mogąca liczyć na wsparcie lokalnego samorządu może stanowić początek budowania silnej wspólnoty regionalnej – w wymiarze i kulturowym (region Żuław) i administracyjnym (jako część woj. pomorskiego).

³ <http://iam.malbork.pl/schulz.html>.

Z punktu widzenia antropologa kultury postulatem dla organów samorządowych, ale także organów opiniotwórczych jak Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju jest sugestia przeznaczania większych środków na działania lokalne i pozarządowe. Wsparcie inicjatyw oddolnych i na małą skalę, za to różnorodnych w swej treści i formie pozwoli na zachowywanie dziedzictwa kulturowego Żuław w wielu jego wymiarach. Refleksja nad kondycją współczesnej żuławskiej kultury regionalnej oraz jej elementami powinna być także przedmiotem refleksji i namysłu przy opracowywaniu kolejnych strategii rozwoju woj. pomorskiego, będącego zróżnicowanym pod względem kulturowym, zdominowanego w dużej mierze przez dyskurs regionalnej kultury kaszubskiej.

Literatura

- Assmann J., 2003, *Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa*. „Borussia Kultura – Historia – Literatura”, nr 29, s. 11-12.
- Bednarski J., 1987, *Grupa lokalna*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Z. Staszczak (red.). PWN, Warszawa-Poznań.
- Biernacka M., 1988, *Kulturowe przejawy więzi w społecznościach wiejskich*. „Etnografia Polska”, t. 32, z. 1, s. 224-243.
- Blacharska W., 2009, *Tworzenie wizerunku Żuław przez regionalnych twórców i działaczy (na wybranych przykładach)*, [w:] *Żuławy. W poszukiwaniu tożsamości*, A. W. Brzezińska (red.). Wyd. JASNE, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Pruszcz Gdański, Gdańsk.
- Brzezińska A. W., 2011, *Krajobraz kulturowy Żuław w perspektywie etnologicznych badań terenowych w latach 2008-2011*, [w:] *Żuławy. Oswajanie krajobrazu kulturowego*, A. W. Brzezińska (red.). Wyd. Pruszcz Gdański.
- Brzezińska A. W., Wosińska M., 2009, *Ukraińcy na Żuławach – szok kulturowy jako wspólna pamięć i osobiste doświadczenie*, [w:] *Żuławy. W poszukiwaniu tożsamości, op. cit.*
- Burszta J. (red.), 1964, *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*. Wyd. Poznańskie, Poznań.
- Frydrycka A., Rybarczyk K., 2009, *Marynowy – historia zasiedlenia wsi po II wojnie światowej*, [w:] *Żuławy. W poszukiwaniu tożsamości, op. cit.*
- Gajda J., 2005, *Antropologia kulturowa. Wprowadzenie do wiedzy o kulturze*, część I. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., Gorzelak G., 2007, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*. Śląskie Wyd. Naukowe, Tychy.
- Janiak A., 2009, *Zespoły regionalne jako przykład tożsamości współczesnych mieszkańców Żuław?(na przykładzie zespołu Żuławskie Bursztyнки oraz Zespołu Pieśni i Tańca Szuwały)*, [w:] *Żuławy. W poszukiwaniu tożsamości, op. cit.*
- Janiak A., 2012, *Ginące zawody i twórcy ludowi na Żuławach. Przykłady z Żuław Elbląskich*, [w:] *Krajobraz kulturowy i społeczny Żuław Elbląskich*, A. W. Brzezińska, U. Wróblewska, P. Szwiec (red.). Wyd. OPALGRAF Bogumił Wojcieszak, Opalenica.
- Jasiewicz Z., 1972, *Rodzina wiejska na ziemiach zachodnich i północnych jako przedmiot badań etnograficznych*. „Lud”, t. 56, s. 35-55.

- Lipińska B., 2011, *Żuławy Wiślane. Ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu*. Wyd. Stowarzyszenie Żuławy, Nowy Dwór Gdański, Gdańsk.
- Manikowska K., 2010, *Akcja Pordenowo*. „Prowincja. Kwartalnik społeczno-kulturalny Dolnego Powiśla i Żuław”, nr 2, s. 81-87.
- Manikowska K., 2011, *Cmentarzowi na ratunek*. „Prowincja. Kwartalnik społeczno-kulturalny Dolnego Powiśla i Żuław” nr 4(6), s. 77-79.
- Manikowska K., 2011a, *Ferdynand Schulz – bohater ponad podziałami*. „Prowincja Kwartalnik społeczno-kulturalny Dolnego Powiśla i Żuław”, nr 2(4), s. 185-189.
- Manikowska K., Wąsik T., 2012, *Żuławy rowerem*. Wyd. Region, Gdynia.
- Ołędzka E., 1996, *Społeczność lokalna – środowisko społeczne lidera*, [w:] *Kształcenie liderów społeczności wiejskich*, A. W. Brzezińska, A. Potok. Wyd. Fundusz Współpracy, Poznań.
- Rohrscheidt A. M., 2008, *Kulturowe szlaki turystyczne – próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*. „Turystyka kulturowa”, nr 2, s. 17-31.
- Rohrscheidt A. M., 2008a, *Turystyka Kulturowa – wokół definicji*. „Turystyka kulturowa”, nr 1, s. 4-21.
- Różańska M., Rybarczyk K., 2010, *Dziedzictwo kulturowe Żuław. Badania terenowe 2008-2010*. „Przegląd Zachodni”, nr 3(336), s. 240-246.
- Sułkowski Ł., 2002, *Kulturowa zmienność organizacji*. Wyd. PWE, Warszawa.
- Szyfer A., 2008, *Współczesna kultura wsi polskiej w procesie zmian. W poszukiwaniu metod badań i analizy*, [w:] *Edukacja regionalna*, A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.). Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

Źródła Internetowe:

- Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce*: <http://holland.org.pl>.
- Stowarzyszenie Inicjatywa Aktywny Malbork*: <http://iam.malbork.pl>.